

Obhajoba realistického pojetí modernizace: Poznámky k článku prof. Árnasona a dalším polemikám

Machonin, Pavel

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Machonin, P. (2008). Obhajoba realistického pojetí modernizace: Poznámky k článku prof. Árnasona a dalším polemikám. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(1), 167-175. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-59073>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Obhajoba realistického pojetí modernizace

Poznámky k článku prof. Árnasona a dalším polemikám

PAVEL MACHONIN*

Komentář prof. Johanna P. Árnasona k mé knize *Česká společnost a sociologické poznání* [Machonin 2005; Arnason 2007] mě inspiroval k novému zamýšlení nad problémy, které jsem se pokusil v knize řešit, a ke snaze vyjádřit se nejen k jeho úvahám, nýbrž i k dalším ohlasům, které byly mezitím publikovány. Mám pocit, že výměna názorů o otázkách, které byly přitom dotčeny, by mohla zajímat i širší okruh sociologů.

Když jsem v již pokročilém věku psal a připravoval k vydání knížku *Česká společnost a sociologické poznání*, byl jsem si vědom, že se sotva stane sociologickým bestsellerem. Moje práce z šedesátých let minulých let, o nichž se vědělo, byly po zákazu normalizátorů nedostupné, a tudíž málo známé, studie z let devadesátých a z počátků tohoto století bývaly zpravidla součástí kolektivních, ne až tak čtenářsky přitažlivých empiricko-výzkumných prací. O mé nové knize vyšla, pravda, seriózní a informativní recenze Karla Müllera v *Sociologickém časopise / CSR* [Müller 2005] a pozitivní ohlasy Petra Jedličky v *Literárních novinách* a Milana Petruska ve *Zpravodaji MČSS*. Zmínili se o ní i Milan Petrušek a Milan Tuček [2007] v souvislosti s mým životním jubileem v *Sociologickém časopisu / CSR*. Knížky se prodalo několik set výtisků, což není málo, ale zůstává to jistě pozadu za širokým ohlasem sociologických prací Možného, Petruska, Kellera a řady dalších autorů.

Myslím si, že kromě možných slabín věcných i literárních, kterých jsem se vzhledem k širokému záběru knihy jistě nevyvaroval, jednou z příčin tohoto faktu je, že jsem se tak zvaně nestrefil do převládajícího tónu publikací soudobé české sociologie a čtenářského zájmu o ně. Ty se dnes rozvíjejí většinou ve dvou, navzájem nepřilíživých liniích: a) reprodukce a propagace dříve opomíjené jak klasické, tak především nové a nejnovější světové či evropské sociologie a témat, jimiž se zabývá, k níž bývají připojovány více či méně samostatné dílčí teoretické doplňky, popř. (tu a tam i kritická) hodnocení; b) empirický výzkum české společnosti – nejčastěji jako součást jak mezinárodně, tak méně frekventovaných národně historicky srovnávacích výzkumů společnosti naší. Vytýčil jsem si poněkud odlišný cíl: využitím vybraných poznatků z ojedinelé české série věcně i metodologicky propojených šetření československé a české společnosti od poloviny šedesátých let minulého století do současnosti (v jejich kontextu s poznatky o jiných společnostech státně socialistických a postsocialistických východo-stře-

* Kontaktní adresa: doc. PhDr. Pavel Machonin, DrSc., Zelený pruh 24, 140 00 Praha 4, e-mail: machonin@tiscali.cz.

doevropského typu) přispět k verifikaci, také však falzifikaci několika obecnějších sociologických teorií, zejména těch, jež se vztahují k problematice sociálních nerovností a modernizace.

V důsledku toho jsem se musel nutně zabývat i konfrontací empirických poznatků s některými až donedávna významnými, i dnes značně frekventovanými teoriemi těchto sfér společenského života. Snažil jsem se přitom jak o navázání na jejich přínosy, aplikovatelné na poznání zkoumaného typu společností, tak o upozorňování na jejich slabé, příliš abstraktní nebo – podle mého názoru – zjevně nesprávné prvky obecně teoretické i metodologické, nedávající možnost adekvátně postihnout některé rysy zkoumaného typu společností. Vzhledem k věcné orientaci na dva okruhy problémů se tak jednou linií knihy stala série kritických úvah jednak o marxistickém, jednak i o dnes velmi populárním liberálním a zejména neoliberálním a s ním mnohdy spojovaném neokonzervativním přístupu k problematice nerovností, také však o teoriích modernizace, včetně neomodernismu, o levicové kritice modernity a modernizace a o postmodernismu, částečně pak o směrech nadměrně akcentujících, jinak nepochybně velmi významné, subjektivní aspekty společenských procesů. Vůči všem těmto myšlenkovým proudům stavím – opíraje se přitom o řadu poznatků z děl významných sociologů minulosti i současnosti – svou představu sociologie, usilující o relativně komplexní, empiricko-historické i teoretické (ideál-typové, a proto pouze relativní a neúplné) realistické uchopení společenské skutečnosti v jejím vývoji. Dostávám se tak jaksí mimo výše zmíněné nejfrekventovanější a nejpoblábnější směry naší soudobé sociologické publicistiky i zájmu sociologické veřejnosti. Nestydím se přitom nikterak ani za to, že mi byla připsána jistá míra návaznosti dokonce až na racionalisticko-osvícenskou tradici, samozřejmě pokud je mi současně s tím přiznávána i mnou výslovně vyjádřená příslušná distance od její víry ve fatální nezbytnost společenského progresu. Velmi si pak vážím hodnocení, která zdůrazňují humanistický aspekt mých analýz soudobé společnosti. Své názory jsem nikomu nevnucoval a s jistotou jsem očekával i kritické přístupy ke svým tvrzením a publikaci názorů nesouhlasných.

V průběhu dvou let od vydání mé knihy se její ohlas začal proměňovat publikací jak kritických, tak i souhlasných vyjádření dalších odborníků. První se ozval prof. Jan Keller ve své nedávno vydané knize o modernizaci [Keller 2007]. Jeho již dříve publikovaný, podle mého názoru až hyperskeptický a pesimistický přístup k modernizačním teoriím i reálným modernizačním procesům ve své knize v řadě bodů výslovně kritizují. Současně uznávám, že se J. Keller právem dotýká celé řady reálně existujících, někdy horlivými zastánci modernizace glorifikovaných parciálních modernizačních procesů, a s jeho kritikou na ně navazujících sociostrukturních přeměn sympatizují. Modernizaci totiž chápu nikoli jako fatální, avšak přesto ve střetu s existujícími tendencemi stagnačními a konzervativními sice složitě a nerovnoměrně, avšak prozatím přece jen převážně se prozazující komplexní historický proces. Neboť jak komplexní přístup, tak i uznání faktického přínosu modernizačních procesů jsou, právě tak jako kritičnost vůči

ním, nesporným rysem vědeckého realismu. Komplexnost modernizace v mém pojetí zahrnuje kromě tradičního akcentování ekonomicko-technologických přeměn mj. i procesy demokratizační, omezování protiprávního násilí uvnitř zemí i v mezinárodním měřítku, prosazování sociální spravedlnosti a samozřejmě také pokroky v ochraně přírody. Nepovažuji však za fatální ani procesy demodernizační či antimodernizační, protože nehumánní, a soudím, že je povinností vědy o společnosti přispívat na základě poznání a hodnocení z hlediska humanismu k omezování jejich významu.

Nedivím se proto Kellerovu nesouhlasu s některými mými názory. Zajímavé je, že se ve prospěch svého stanoviska v polemice se mnou několikrát dovolává mezinárodně uznávaných sociologických hvězd Zygmunta Bauma a Ulricha Becka, tedy autorů, kteří se od sebe navzájem v mnoha ohledech zásadně odlišují (jeden inklinoval k postmodernismu a původně neomodernisty kritizoval, druhý je výrazným představitelem neomodernismu, speciálně teorie reflexivní modernizace) a k jejichž některým tvrzením si dovoluji zase já mít určité výhrady. U Baumana odmítám jeho prvotní radikální obrat k liberálně pojatému postmodernismu, který ve své *Tekuté modernitě* nahradil nakonec přece jen (kriticky obezřetným) příklonem k neomodernismu [Bauman 1995, 2002]; dále jeho označování tzv. dílčích modernizačních procesů (např. totalitní byrokratizace) za dostatečnou charakteristiku určitých jevů či společenských útvarů jako moderních, byť v daném společenském kontextu sloužily antihumánním cílům; a konečně jeho upřílišněnou skepsi k možnostem uvážlivého vědeckého předvídaní alespoň jistých stránek společenské budoucnosti. Beck, jehož „reflexivní“ variantu neomodernizace, sdílenou s dalšími kolegy [Beck, Bonns, Lau 2001], jinak od počátku podporuji a propaguji, podle mého názoru svým jednoznačným soudem o ztrátě významu „stavovského“ uspořádání (pod kterýžto pojem zahrnuje značnou část dosavadních pojetí sociálních nerovností) ne zcela oprávněně snižuje význam soudobých hlubokých a nespravedlivých kolektivních sociálních rozdílů v mezinárodním měřítku i v jednotlivých společnostech. Proti této představě stavím komplexní pojetí sociálních nerovností, podle něhož se ve většině konkrétních případů v soudobé společnosti vzájemně prolínají tendence klasické třídní polarizace, víceméně meritokratické statusově konzistentní stratifikace, nerovností v jednotlivých statusových dimenzích (popř. tzv. rozdílů kulturních), také však i tendence k přehnanému rovnostářství, jež je nespravedlivé vůči lidem kvalifikovaným a výkonným. Tento komplex vztahů je ovšem, jak Beck et al. správně usuzují, v současnosti výrazněji individualizovaný než v minulosti, avšak přesto vytváří ve společenském měřítku významné, byť poněkud komplikovanější než dříve, kolektivní, byť mnohdy inkonzistentní, vzorce sociální rovnosti/nerovnosti. Vyloučení významu kterékoli z těchto tendencí z pole pozornosti sociologie by jí znemožňovalo analýzu konkrétních společenských jevů a stálou verifikaci a zvláště falzifikaci doposud značně jednostranných teorií sociální strukturace. Kromě toho však ve své knize zdůrazňuji, že při složitě se prolínajících fázích modernizace industriální a postindustriální není v reálném

životě postsocialistických společností možné se spoléhat na předem daný soulad probíhajících procesů s kteroukoli z významných variant teorie modernizace. Proto při svých analýzách uplatňuji prvky jak Zapfovovy postparsonsové, tak Beckovy, Giddensovy a Lashovy neomodernizace reflexivní a myslím si, na rozdíl od J. Kellera, že je to tak správně. Vědecké poznání reality nemá být opřeno a priori o jednu teoretickou koncepci – k jejímu poznání je správné si z teoretického instrumentaria vybírat ty směry uvažování, které jsou adekvátní předmětu zkoumání, a samozřejmě doplňovat toto instrumentarium poznatky novými, plynoucími z jeho specifik. Jak jsem již zdůraznil, svou představu nikomu nevnucuji, soudím však, že jí je vlastní náležitá kritičnost vůči všem nehumánním aspektům soudobého i případného budoucího vývoje přinejmenším stejně jako paušální kritice modernizace jako takové, současně však je nespádá na – v zásadě pozitivní – úsilí o humánní komplexní modernizaci soudobých společností, a otevírá tak kromě perspektivy jednostranně kritické a pesimistické i možnost perspektivy optimistické, založené na aktivní podpoře komplexního pojetí modernizace.

Mezi čtenáři mé knihy se našli i další odborníci, kteří ji zhodnotili v řadě ohledů pozitivně, a to zejména z hlediska zvoleného předmětu a úhlu pohledu, a zařadili tak mou práci do kontextu soudobého úsilí o inovaci sociologického poznání. Současně však vyjádřili nesouhlas s některými jejími tvrzeními větší či menší důležitosti. Mám na mysli zejména recenzi Jaroslava Kiliase v *Studiach Socjologicznych* [Kiliias 2006] a text prof. Jóhanna P. Árnasona, publikovaný nedávno v *Sociologickém časopisu / CSR* [Arnason 2007], jež mi daly podnět k napsání těchto poznámek. Pomineme-li některá dílčí nedorozumění, dotýkají se kritické připomínky obou těchto autorů jistě závažných problémů a jsou formulovány v kontextu soudobých sociologických poznatků na bázi racionální a za seriózní úvahu stojící argumentace. Takovýto typ kritiky může autora jakékoli vážně míněné sociologické práce jen potěšit, a potěšil tedy i mne.

J. Kiliias ve své recenzi hodnotí knihu *Česká společnost a sociologické poznání* v kontextu s rozvojem české sociologie od 60. let minulého století a s pionýrským významem práce *Československá společnost* [Machonin 1969] pozitivně jako práci precizně a záslužně postihující hlavní fáze vývoje sociální struktury Československa, popř. Česka. Jisté výhrady vyjadřuje k užití některých aspektů teorie ideálních typů Maxe Webera v mé koncepci společenskovedního realismu, domnívá se, že tímto spojením ztrácí povahu realismu v soudobém smyslu a přibližuje se k filozofickému realismu jako opozici k nominalismu. Polemizuje rovněž s normativním pojetím humanismu jako metodologického principu hodnocení reálného významu analyzovaných sociálních věd a na něm založené možnosti, ba i povinnosti, intervenovat alternativně diferencovanými relativními předpověďmi do budoucnosti. Posléze neuznává oprávněnost snahy využívat empirických poznatků z určitého jednoho typu společnosti k obecně teoretickým a metodologickým úvahám, kterýžto postup opírám jednak o teorii falzifikace K. R. Poppera [Popper 1959], jednak o zkušenost z recenzování řady jinak vynikajících studií z dějin sociologie, jimž bohužel chyběl kritický přístup k těm bodům soudobých

teorií, které zjevně nepostihovaly specifika východo-středoevropské skutečnosti. Domnívám se, že tyto výhrady vznikly dílem odlišnou teoreticko-metodologickou orientací autora recenze, dílem také mylným čtením mého textu. Shodou okolností se k těmto aspektům mé práce zcela nedávno daleko přesněji vyjádřili M. Petrušek a M. Tuček [2007] na stránkách tohoto časopisu. V každém případě nacházím v Kiliasově recenzi rozpor mezi kladným hodnocením věcných poznatků a nesouhlasem s určitými aspekty teorie a metodologie, jejichž prostřednictvím byly tyto poznatky získány. Nicméně samotného faktu uveřejnění této recenze na stránkách významného časopisu polské sociologické velmoci si velice vážím.

Dílem prof. Árnasona jsem se v nedávné minulosti poměrně intenzivně zabýval, a to především ve své recenzi jeho obsáhlé a významné práce *Civilizations in Dispute* [Arnason 2003], ve které se zabývá širokou tradiční i současnou vlnou teorií civilizace, zastává při tom stanovisko pluralitní, jež staví do popředí rozdílnost jednotlivých civilizačních okruhů na úkor pojetí civilizace jako sice diferencované, avšak přece jen se nikoli pouze v euroatlantickém okruhu reálně prosazující etapy vývoje lidské společnosti. V teorii modernizace se uplatnil jako jeden z autorů, podporujících teorii tzv. „multiple modernities“. Toto jeho základní stanovisko se nemohlo nepromítnout do hodnocení mé práce, zejména ve formě kritických poznámek k některým jejím obecně teoretickým a metodologickým předpokladům. O to více si vážím jeho celkově pozitivního hodnocení mé knihy, ať už v obecné rovině nebo v poměrně obsáhlých, často souhlasných reprodukcích mých tvrzení v jednotlivých okruzích, jimiž se ve své recenzi zabývá.

V prvním bodu svého textu prof. Árnason upozorňuje na pluralitu epistemologických přístupů a pokusů o integraci sociologického bádání na bázi různých modelů klasické sociologie. Obává se, že můj důraz na realismus by mohl být míněn jako oslabení významu jinými termíny označovaných přístupů, zahrnujících realistické prvky. Mohu jen prohlásit, že sektářství tohoto druhu je mi zcela cizí a že podporuji každý sociologický proud, obsahující zřetel ke zkoumání historicky se proměňující společenské skutečnosti, ať je označován jakkoli. Nemám například nic proti kritickému realismu, kritické teorii, ani historické sociologii, jejichž přínosy ve svých pracích plně uplatňuji. Do jisté míry podobný přístup mám i k různým verzím sociologické teorie jednostranně přehánějícím subjektivní aspekty společenského dění, neboť i ty reagují na nepochybně zvýšenou aktivitu subjektů sociálních i individuálních v soudobé postindustriální (tj. mj. informační) společnosti.

To, čemu Árnason říká kumulativní pojetí sociologického poznání v klasické sociologii, v knize neobhajuji, nýbrž podrobuji až ironické kritice. Plně sdílím jeho názor o postparsonsovském rozvoji řady nových variant pojetí společnosti, jež přinášejí nezanedbatelné inovativní prvky do sociologické teorie a metodologie. Dovoluji si však upozornit na to, že významné inovace sociologické teorie, s nimiž přicházejí Habermas, Luhmann, Touraine, Giddens (a jistě i další, jako

např. Bell), v zásadě vždy představovaly sice většinou do jisté míry jednostrannou, avšak nepochybně na podněty generované určitými historickými proměnami společenské skutečnosti vázanou duchovní reakci. Ať už si to jejich autoři uvědomovali více nebo méně, základním zdrojem jejich vzniku nebyly ani tak akademicky stimulované snahy o dílčí obměny předchozích teorií a vytváření nových škol poznání, jako snahy odhalit nové aspekty společenského pohybu, které jejich předchůdci ani ve své době nemohli postihnout, protože se ještě nevyňorily z hloubi historie jako rozpoznatelné společenské změny. Moje kritika kumulativního procesu poznávání je založena na pozorování, jak často se vyskytuje bezduché epigonství, pouze parafrázující mnohdy přílišné generalizace tvůrců sociologických škol a školiček, na úkor analýzy společenské reality (mj. té, ve které sami žijí a měli by ji důvěrně znát) a vyslovování vlastních názorů.

Pokud jde o predikci, je v mé představě sociologie zahrnuta zcela jednoznačně jako činnost zabývající se dohlednou budoucností na základě pravděpodobnostního, relativního a alternativního přístupu. Nemá nic společného s normativním pojetím budoucích dějin společnosti jako fatálně daného pohybu ke společnosti třeba komunistické nebo liberálně individualizované, či přesně napodobující politické systémy západních demokracií. Ba ani můj oblíbený ideál humánní a komplexně modernizované společnosti nemá normativní povahu, nýbrž je odvozován z existence reálných tendencí společenského vývoje, které se samozřejmě střetávají s tendencemi namnoze značně rozdílnými, ba i opozitními, přičemž tento střet má daleko k jednoznačnému prosazení té či oné z nich. Na druhé straně nechápu dost dobře kapitulaci kterékoli společenské vědy před snahou o previzi a na ni navazující hodnocení a náměty na praktickou aplikaci. Je pravda, že společenskovědní previze, obzvláště v soudobé společnosti, vyznačující se již zmíněnou mimořádnou aktivitou sociálních i individuálních subjektů, je komplikovaná a obtížná. Bylo by však absurdní pasovat právě sociologii, vědu zabývající se zásadními problémy lidské společnosti, na aktivitu bezzubou a bezmocnou tváří v tvář vývoji vlastního předmětu, zatímco nejen sebevědomá ekonomie, ale i četné vědy přírodní a technické si taková omezení kupodivu nekladou.

V druhém okruhu svých úvah se Árnason zabývá vztahem rovnosti a svobody u Marxe a myslitelů liberálních. Jeho tvrzení o přednostním důrazu Marxe na princip svobody ovšem sotva obstojí. Marxova nedokončená a dodnes inspirativní raná práce *Ekonomicko-filozofické rukopisy* sice – patrně pod vlivem Mosese Hesse – obsahovala výrazně humanistickou představu o budoucnosti a v souvislosti s tím odmítala lačné a ziskuchtivé rovnostářství raného dělnického hnutí. Ale již v roce 1852 Marx zcela zřetelně formuluje jednu ze svých hlavních myšlenek, tezi o nezbytnosti proletářské revoluce a diktatury proletariátu, která se více než na sto let stala fundamentálním principem marxismu a jeho leninské a stalinistické verze a osudově poznamenala zejména komunistickou představu i praxi socialistické revoluce a státního socialismu sovětského typu v duchu nedemokratického potlačování svobody. Myšlenka odumírání státu a říše svobody byla v marxisticko-leninské teorii i v komunistické politice vždy spojována až s dale-

kou komunistickou budoucností. K námětu na uplatnění výkonového (meritokratického) principu dospěl Marx až mnohem později, v polovině sedmdesátých let, ve své *Kritice Gothajského programu*, a chápal ji jako dočasný a částečný ústupek buržoazním přežitkům v první, socialistické fázi komunismu, vynucený úvahami o praktických problémech budoucího předpokládaného přechodu k říší rovnosti a svobody. Tento námět byl uplatněn ve všech deklaracích komunistických stran a vládních orgánů státně socialistických zemí, avšak fakticky platilo v této etapě vývoje státního socialismu pro drtivou většinu společností rovnostářské uspořádání, od něhož se odlišovala pouze privilegia komunistické nomenklatury a jí preferovaných vybraných osobností.

Je pravda, že marxismus a liberalismus jako společenskovědní teorie jsou reakcí na jisté, vzájemně se časově překrývající fáze vývoje zprvu pouze evropského, později světového kapitalismu. Proto jejich pohledy na shodné skutečnosti nejsou pouze protikladné, ale v mnoha ohledech i podobné nebo blízké. O tom ve své knížce pojednávám. Zabývám se zcela zřetelně i jedním směrem liberálního myšlení, který bývá označován jako sociální liberalismus, včetně díla Dworkinova. Na druhé straně neméně důrazně upozorňuji na liberální proudy uvnitř socialistického hnutí. Nikterak neodmítám možnost užitečné výměny myšlenek demokratického socialismu a sociálního liberalismu a spolupráce těchto dvou směrů. Nicméně není možno opominout fakt, že princip svobodného trhu a svobodného vyjadřování názorů i svobodného chování vždy byl a je považován za základní dogma všech proudů liberálního myšlení a bývá univerzálně chápán jako klíčové vodítko i pro řešení praktických společenských problémů v klasických buržoazně demokratických společnostech. Jeho důsledky – víceméně příkré sociální diferenciaci – bývají na základě uplatnění svobody podnikání víceméně tolerovány a v důsledně liberálních, zejména pak neoliberálních společnostech ovlivňují celé jejich fungování a život lidí jako svobodu v podmínkách jen částečně zmírňované nerovnosti.

Třetí blok Árnasonových úvah je věnován problémům obnoveného rozvoje teorie modernizace a mým názorům na tuto problematiku. S většinou jeho zajímavých postřehů o tomto závažném okruhu otázek souhlasím. Důležitá problematika historicko-prostorového členění modernity podle představy „multiple modernities“, kterou samozřejmě považuji za významnou a dobře zdůvodněnou inovaci a která mi byla i jedním z podnětů zkoumání zvláštností modernizačních přeměn postsocialistických zemí, věnuji v této knize menší míru pozornosti než problematice historicko-časové ze dvou důvodů: a) Hlavním předmětem mého zájmu je sledování modernizační transformace jedné země, popř. skupiny východo-středoevropských postsocialistických zemí v určitém časovém období; b) Na rozdíl od kolegy Árnasona považuji za potřebné sledovat společné rysy soudobé modernizace v různých typech společností jako dnes již celosvětového procesu vytváření nové historické etapy: soudobé civilizace. Souhlasím s ním ovšem v tom, že je velmi obtížné najít dostatečnou empirickou bázi ukazatelů, které by mohly být považovány za adekvátní charakteristiky komparativních analýz modernizace.

Poslední část Árnasonovy stati se zabývá obecnou charakteristikou společností založených na sovětském modelu socialismu a jeho dílčích modifikacích ve střední, jihovýchodní a východní Evropě. Také s většinou jeho úvah týkajících se této problematiky souhlasím. Zvláště oceňuji shodu v otázce jakési hybridity společností, které označuji termínem státní socialismus, v nichž jsem již v roce 1969 konstatoval existenci několika ideál-typově se odlišujících principů sociální stratifikace. Rozsáhlá polemika s použitím termínu státní socialismus mě nechává chladným – spory o terminologické označení nějakého společenského jevu se mohou vést do nekonečna a málokdy skončí shodou, i když diskutéri mají na mysli tutéž třídu objektů. Pojem státní socialismus jsem volil především v opozici k tendenci politologů označovat společnosti sovětského typu jako komunistické a období jejich transformace jako postkomunismus, ke které se přiklání patrně i prof. Árnason. Jeho argument, že pro tyto společnosti byl příznačný primát politické sféry, je redukcionistický, odvádí pozornost od řady zvláštností ekonomických, sociálních a kulturních, především od pozoruhodné kombinace totalitně byrokratického systému organizace společnosti a výrazné rovnostářské diferenciací příjmů a životní úrovně pro velkou většinu společnosti kromě poměrně úzké vrstvy vyvolených. Kromě toho jsou společnosti bývalého sovětského bloku výrazně diferencovány stupněm rozvoje kultury a ekonomiky i celou řadou historických specifik. I když termín státní socialismus jistě nevystihuje všechny v úvahu připadající doplňující charakteristiky, zdá se mi označení společností, o kterých pojednávám, jako státně socialistických zemí východo-středoevropského typu dostatečně srozumitelné. Přinejmenším pro tuto nesporně zajímavou skupinu zemí lze mluvit i o relativně jednotné genetické i adaptační logice a o výrazné podobnosti vnitřních faktorů, které vedly k jejich vzniku i zániku, jakož i o určité podobnosti prvních etap postsocialistické transformace. Že dochází a bude docházet k jejich výraznější diferenciaci, je dnes už ovšem také zřejmé. Z hlediska svého pojetí modernizace jako komplexního zdokonalování společnosti, zahrnujícího nutně i demokratizaci a prosazování sociální spravedlnosti, pak rozhodně odmítám úvahy o státním socialismu jako určitém typu modernizace, aniž bych chtěl podceňovat dílčí modernizační změny, k nimž v těchto zemích došlo. Právě zaostávání v komplexní modernizaci se naopak stalo jedním z klíčových faktorů objasňujících rychlé zhroucení států sovětského bloku.

Jsem rád, že mi můj současný zdravotní stav opět dovolil napsat tento text, směřující k pokračování věcné, korektní a přátelské diskuse o problémech dotýkajících se kromě osudů naší země i závažných otázek obecné sociologické teorie a metodologie. Jsem vděčen kolegu Árnasonovi, že mi svým hlubším zamyšlením nad obsahem mé knihy umožnil se k těmto otázkám vyjádřit a možná podnítit i další a širší diskusi.

Literatura

- Arnason, J. P. 2003. *Civilizations in Dispute. Historical Questions and Theoretical Traditions*. Leiden: Brill.
- Arnason, J. P. 2007. „Česká společnost a sociologická reflexe. Poznámky ke knize Pavla Machonina ‚Česká společnost a sociologické poznání‘.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 809–820.
- Beck, U., W. Bonns, Ch. Lau. 2001. „Theorie reflexiver Modernisierung – Fragestellungen. Hypothesen. Forschungsprogramme.“ Pp. 11–59 in U. Beck, W. Bonns (eds.). *Modernisierung der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bauman, Z. 2002. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.
- Keller, J. 2007. *Teorie modernizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kiliyas, J. 2006. „Pavel Machonin: Česká společnost a sociologické poznání.“ *Studia Socjologiczne* No. 183 (4/2006): 158–162.
- Machonin, P. 2005. *Česká společnost a sociologické poznání. Problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti*. Praha: ISV nakladatelství.
- Machonin, P. et al. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epoque.
- Müller, K. 2005. „Pavel Machonin: Česká společnost a sociologické poznání. Problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti.“ *Sociologický časopis / Czech sociological Review* 41 (4): 715–719.
- Petrusek, M., M. Tuček. 2007. „Pavel Machonin – vědec, učitel a přítel.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (4): 821–823.
- Popper, K. R. 1959. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books.

sowiport.de

Sowiport.de – společenské vědy na dosah ruky

Nový společenskovědní portál *sowiport.de* shromažďuje kvalitní informace z domácích i zahraničních zdrojů. Pro uživatele informací ve společenských vědách nabízí na jednom místě informace, které byly dosud různě rozptýlené. *Sowiport.de* nabízí přibližně 2,5 milionu odkazů na literaturu, výzkumné projekty a instituce, pocházející ze 14 databází a specializovaného informačního průvodce SocioGuide.

Sofistikovaný process, jakým je automatická transformace zadaných hesel mezi thesaury jednotlivých databází, umožňuje uživateli hledat simultánně ve více databázích. *Sowiport.de* také propojuje databáze a elektronické publikace a nabízí informace o publikacích všech zúčastněných partnerů.

Vyhledávání probíhá v následujících databázích:

- Databases of Cambridge Scientific Abstracts (DFG National Licenses)
- Social Science Literature Information System SOLIS
- Social Science Research Information System SOFIS
- Database DZI SoLit of Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen
- Library Catalogue Nadace Friedricha Eberta
- Library Catalogue německého Social Science Research Center Berlin (WZB)
- Database GeroLit Německého centra pro gerontologii
- Speciální předmětový katalog společenských věd univerzitní knihovny v Kolíně nad Rýnem
- SocioGuide (Institutions, Journals; Collections, Networks, Conferences and events)
- publikace nadace Bertelsmann Stiftung

Dále nabízí on-line diskuse, dokumentaci a odkazy na současnou společenskovědní problematiku; aktuální informace ve společenských vědách; přímý přístup k elektronickým časopisům, informačním tiskům a on-line publikacím partnerů *sowiport*; komunikaci s partnery a jinými vědci prostřednictvím mailing listu a sítí.

Partnery *sowiport* jsou:

- Bertelsmann Stiftung – www.bertelsmann-stiftung.de
- German Centre of Gerontology – www.dza.de
- Deutsches Zentralinstitut für soziale Fragen – www.dzi.de
- Friedrich-Ebert-Stiftung – www.fes.de
- University Library Cologne – www.ub.uni-koeln.de
- Social Science research Center Berlin – www.wzb.eu
- GESIS – www.gesis.org

sowiport.de je podporován následujícími projekty:

- DFG National Licenses
- Social Science Virtual Library
- Information Platform infoconnex
- Competence Center Modeling and Treatment of Semantic Heterogenity

Tyto projekty jsou financovány Federálním ministerstvem pro vzdělání a výzkum (BMBF) a Německou výzkumnou nadací Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG).

Kontakt: GESIS, Lennéstraße 30, 53113 Bonn, Germany

Tel.: +49 228-2281-0; Fax: +49 228-2281-120

www.gesis.org

info@sowiport.de

www.sowiport.de

sowiport.de je partnerem interdisciplinárního akademického portálu www.vascoda.de